

Bendruomenės savimonės raida ir *tautos* sąvokos reikšmės

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama socialinių mokslų sąvokų ir bendruomenės, kurioje šie mokslai formuojasi ar yra adaptuojami, istorinio patyrimo sąveika. Konkrečiai aptariamas *tautos* ir *liaudies* sąvokų ryšys su lietuvių tautinės integracijos ir tautinės savimonės istorija. Parodoma, kad žodžių *tauta* ir *liaudis* reikšmės yra susijusios su savita Lietuvos valstybės, jos socialinių sluoksnių bei jų kultūrinės, socialinės ir politinės tapatybės raida. Ši raida (palyginus ją su artimiausiomis kaimynėmis tautomis - latviais, lenkais, estais, rusais ir t.t.) lėmė dviejų skirtingų žodžių - *tautos* ir *liaudies* - paplitimą kasdieninėje ir mokslinėje kalboje.

Išvadas

Šiandien triviale teigti, kad tiek socialinių, tiek humanitarinių mokslų sąvokos yra ne tik empirinių duomenų apibendrinimai bei juos interpretuojančių teorijų rezultatai, bet sykiu jos labai glaudžiai susijusios su vienos ar kitos bendruomenės istorija. Dar daugiau, konstruodami tam tikros bendruomenės tikrovę, mokslai pasiremia pačios bendruomenės savitu tikrovės supratimu ir poreikiais. Vadinasi, socialinis mokslas negali būti nepriklausomas nuo socialinės realybės interesų ir poreikių, kurioje jis egzistuoja ir kuri savo ruožtu suponuoja patį socialinį pažinimą bei jo problemas.

Toks pastebėjimas mums leis aiškiau apibrėžti pasirinktos analizės perspektyvą. Aišku, mokslinio pažinimo ypatumai verčia sąvokas apibendrinti, bet vienaip ar kitaip kiekviena sąvoka apima savitą istorinį socialinį patyrimą, todėl sąvokos turinys galėtų būti rekonstruojamas ne tik pagal konkretaus mokslo konceptualinę ar net visos pažinimo paradigmos raidos istoriją, bet ir pagal socialinę, kultūrinę bei politinę bendruomenės patyrimo istoriją. Tai ypač pasakytina apie tuos žodžius, kurie konkrečios tautinės ar politinės bendruomenės kalboje turi ilgą istoriją. Vienas iš jų, glaudžiai

susijęs su bendruomenės narių savimonės ir tapatybės istorija, yra *tautos*¹ žodis.

Straipsnyje plačiau nenagrinėsime tautos, nacijos ar etninės grupės koncepcijų, kurių šiuolaikinėje antropologijoje ir sociologijoje yra gausu ir kurios daugiau ar mažiau leidžia bent tam tikruose konceptualiniuose rėmuose apibrėžti bei gretinti *tautos*, *nacijos* ar *etninės grupės* sąvokas. Antra vertus, pačios koncepcijos remiasi socialine tikrove, tad sąvokos turinys tam tikroje teorijoje, pati teorija ir socialinė tikrovė yra glaudžiai susipynę pažinimo elementai. Taigi nemaža socialinių mokslų sąvokų reikšmių pirmiausia kyla ir funkcionuoja bendrinėje kalboje, tad turi ikiteorinę prasmę, todėl santykinai gali būti atskirtos nuo koncepcijų. Ir tik vėliau teorija mėgina jas "suvaldyti", apibendrinti, suteikdama apibrėžtą teorinės perspektyvos turinį. Bandymas analizuoti sąvokos ryšį su socialiniu patyrimu sykiu leidžia aiškiau nustatyti teorinės perspektyvos angažuotumą ir santykinumą.

Vis dėlto mes neišsiversime be tam tikros *tautos* sampratos, todėl žodžiu *tauta* vadinsime bendruomenę, kurios nariai suvokia savo išskirtinumą ir priešpriešina save kitoms bendruomenėms. Skirtingai nuo bet kurio kito

tipo bendruomenių ar grupių, toks savęs išskyrimas ir priskyrimas konkrečiai grupei remiasi savitos kultūros elementais. Kita vertus, bendruomenės savito išskirtinumo konstravimas kultūros pagalba susijęs su įvairių socialinių, religinių ar politinių ryšių organizacija, padedančia apibrėžti konkrečios tautinės bendruomenės ribas. Šiuo atveju svarbu tai, kad tautos nariai tam tikros kultūros pagrindu ima tapatintis su konkrečia bendruomene ir išsiskiria iš kitų bendruomenių savo unikalia tapatybe, kurią mes vadiname tautine arba etnine tapatybe.

Sakydami *tautos konstravimas*, naudojames F.Bartho ir kitų konstruktyvistų ar vadinamųjų instrumentalistų² koncepcija, kurios požiūriu tautinės (etninės) grupės yra savęs priskyrimo (*self-ascription*) grupės, išplėtojančios savo tapatybę kaip priešpriešą su kitomis bendruomenėmis. Grupės kultūros simboliai tokiu atveju yra naudojami pažymėti sąveikos tarp *mes* ir *jie* riboms ir gali būti keičiami pagal situacijas³.

Nors *tautos* žodžio reikšmės analizė yra glaudžiai susijusi su tam tikros bendruomenės istorijos ir jos bendrumo organizacijos sąveikos tyrimu, vis dėlto straipsnyje nesieksime rekonstruoti visą istorinę *tautos* sąvokos raidą. Pirma, *tautos* žodis yra pakankamai senas ir turi ilgą reikšmės kitimo istoriją, kurios analizei reikia didesnės apimties darbo. Antra, jau esame svarstę šį klausimą anksčiau⁴.

Mūsų tikslas - atskleisti *tautos* žodžio reikšmės ryšį su lietuvių bendruomenės politinių, socialinių ir kultūrinių ryšių situacija moderniais laikais. Būtent todėl *tautos* ir *nacijos*, kuria paprastai apibūdinama modernių laikų etninė bendrija, sąvokos čia bus vartojamos kaip sinonimai.

Dvi tautos(nacijos) sąvokos reikšmės

Norvegų antropologas Frederikas Barthas savo paties sudarytos knygos įžangoje dar 1969 m. suformulavo vadinamąją konstruktyvistinę etninės bendruomenės sampratą⁵. Pasak jo, *etninė bendruomenė* (dar galėtume pasakyti tauta) - tai kategorija, nusakanti asmenų savęs

pačių priskyrimą (ascription) ir tapatybę⁶.

Svarbu pabrėžti, kad nors etninės kategorijos apima kultūrinius skirtumus, tačiau mes negalime teigti, kad čia yra paprastas etninės visumos kultūros panašumų ir skirtumų palyginimo vienos su kita santykis. Bruožai, kuriuos mes išskiriame, nėra objektyvių skirtumų suma, o tik tie, kuriuos patys veikėjai laiko reikšmingais. Ne tik aplinkos (*ecologic*) skirtumai žymi ir padidina skirtumus. Vienus kultūrinius bruožus veikėjai panaudoja kaip skirtumų ženklus ir simbolius, kitus ignoruoja, o dar kitose santykių situacijose ryškūs skirtumai yra sumenkinami ir ar net neigiami⁷.

Šia prasme nesunku pastebėti, kad kiekviena tauta turi santykinai savitą savo bendrumo formavimosi, o svarbiausia - savimonės istoriją, tad, mėgindama konstruoti šį bendrumą, kiekviena tauta, priklausomai nuo istorinės situacijos, panaudoja, o sykiu ir pabrėžia skirtingus arba panašius (jei tautų istorijos turi panašumų) veiksmus, nulėmusius tautos išsirutuliojimą. Kitaip tariant, *etninės bendruomenės* ir *tautos(nacijos)* sąvokų reikšmės, kuriomis apibūdinama viena ar kita bendruomenės tapatybė, tiesiogiai susijusios su tautinės bendruomenės konstravimo ir mobilizavimo ypatumais, o sykiu su simboliu savo ribų nustatymu.⁸

Tautos, kurios formavosi politinės konsolidacijos būdu iš skirtingų ar panašių kultūrinių bendruomenių, tautinę tapatybę apibūdins savo priklausomybe politinei bendruomenei, todėl tautinis bendrumas jos nariams pirmiausiai reikš politinę bendruomenės narių tapatybę. Ir daugelis politinės bendruomenės ribų simbolių tampa bendruomenės tapatybės simboliais. Taip atsitiko su daugeliu Europos tautų, todėl joms tautos(nacijos) terminas pirmiausiai reiškia politinės tapatybės bendrija⁹. Tiek mokslinėje, tiek populiarioje literatūroje *nacijos* sąvoka dažniausiai ir naudojama šia reikšme.

Būdingas *tautos (nacijos)* sąvokos dvilypumo pavyzdys atsiskleidžia neakivaizdinėje K.Girniaus polemikoje su J.Maritainu. Anot žymaus prancūzų filosofo

J.Maritaino, valstybė yra pirmesnė ir svarbesnė už tautą, nes valstybė iš atskirų ir skirtingų etninių bendrijų sukuria vieną tautą (naciją). Tad tautos (nacijos) sąvokoje politinė tapatybė tampa svarbiausia, nes politinių teisių įsisąmoninimas arba politinė savimonė čia suponuoja bendruomenės tapatybės pamatą¹⁰. Tuo tarpu lietuvių filosofo J.Girniaus požiūriu, tauta yra valstybės pamatas ir ji yra pirmiau valstybės, todėl tautinė valstybė yra tik pati optimaliausia politinė organizacija. Skelbdami, anot J.Girniaus, valstybės pirmumą tautų atžvilgiu, pateisiname imperializmą¹¹. J.Girniui tauta (nacija) pirmiausiai yra savitos kultūrinės tapatybės bendruomenė.

Mes vėliau aptarsime abi iš principo viena kitos neneigiančias pozicijas, o čia tik atkreipsime dėmesį į abiejų mokslininkų skirtingai sudedamus akcentus, plaukiančius iš to, kad abu mąstytojai priklauso tautoms, kurios skirtingai kūrė savo tautinę tapatybę. J.Maritainas yra atstovas didelės tautos, tam tikru laiku pretendavusios net į pasaulinės kultūros, o sykiu pretendavusios į kultūros, teikiančios galimybę kurti universalius žmogaus būties modelius bei reikštis žmogiškumui, kūrėjos vaidmenį. Tai atstovas tautos, kuri tautiškumą tapatina su pilietybe, nes prancūzo tapatybė formavosi politinės integracijos keliu. J.Maritainas nejučia nerimo dėl prancūziškos kultūros išnykimo ne tik dėl to, kad prancūzams niekad nepagrėdė išnykimo pavojus, ne tik dėl to, kad prancūzo sąvokoje telpa ne viena rasė, bet ir dėl to, kad ši kultūra yra be galo įvairi bei universali, tad per ją apibūdinti prancūziškumo ribas gana keblu.

Ir priešingai, priklausydamas tautai, kuri sunkiai kūrė savo valstybę ir visuomet jautė smurtinį jungimą į vieną "kultūriškai aukštesnę" tautą, nuolat balansavo ant išnykimo ribos, ir kur siaurutis valstietiškos kultūros ruoželis plačiame galimos kultūros spektre atliko tautinės mobilizacijos bei jos tautinės tapatybės konstravimo funkciją, J.Girnius pabrėžia kultūrinę tautos tapatybę bei kultūros vaidmenį tautos atsiradimui. Tad unikali kalba čia simboliškai žymi tautos ribas. Valstybė šiuo atveju suvokiama, kaip viena iš svarbesnių

sąlygų palaikyti tautos kultūrinei tapatybei arba išsaugoti simbolinėms tautos riboms. Anot A.D.Smitho, tauta čia susiformuoja dar iki valstybės atsiradimo. Tūkstančius metų siekianti žydų tautinė tapatybė taip pat atsiremia ne į valstybę, bet į išskirtinę religiją¹².

Kitas pavyzdys artimesnis jau mūsų dienoms ir atspindintis, kaip mažos ir didelės tautos atstovai nevienodai supranta kalbos (plačiąja prasme - kultūros) vaidmenį asmens tapatybei.

Supratau, - rašo Justinas Marcinkevičius, - kad Džoisas čia - vaizdinė priemonė, kad Sartras iš tikrųjų pasakoja man istoriją, kaip mažos, Dievo užmirštos tautos kultūra gali tapti mielėmis pasaulinei kultūrai,....kad jis netiesioginiu būdu man tarsi pataria: jaunas žmogau, štai jums atsakymas ir pavyzdys - rašykite anglų, prancūzų arba rusų kalba....¹³

J.P.Sartras nesieja kalbos su asmens tautine tapatybe. Jam tai pakankamai skirtingi dalykai, o jie ir yra skirtingi. Kalba jam yra tik instrumentas. Juk nei ispaniškai kalbančių Pietų Amerikos, nei arabų, nei JAV valstybių žmonės neturi savo unikalios kalbos, bet ta netrukdo turėti atskirą tautinę tapatybę. Tuo tarpu J.Marcinkevičiui, kaip ir J.Girniui, kalba yra viena iš svarbiausių asmens tautinės tapatybės išraiškų, nes kalba čia suvokiama kaip svarbiausias tautinės bendruomenės ribų simbolis.

Vis dėlto pažinimas privalo operuoti daugiau ar mažiau universaliojiomis sąvokomis (bent jau siekti šito). Vadinas, mėgindami apibrėžti *tautos* sąvoką, privalome ne tik atskleisti jos ryšį su tautos istoriniu patyrimu, su įvairiais atsitiktiniais istoriniais veiksniais ir tuo apsiriboti, bet ir pateikti tam tikrą to patyrimo ir raidos sampratą bei atskleisti tai, kas bendra ir savita tautoms, priešingu atveju pats socialinis pažinimas darytųsi neapibrėžtas. Antra vertus, socialiniai mokslai, matyt, niekad neišvengs istorinio patyrimo įtakos. Socialinis pažinimas atsiranda iš socialinės praktikos ir teorijai belieka tik konceptualizuoti jos procesus¹⁴. Vadinas, specifinio socialinio patyrimo ignoravimas prieštarautų socialinių mokslų esmei.

Taigi, siekdami atskleisti tautinio bendrumo formavimosi ypatumus ir juos apibūdinančias sąvokas, aptinkame, kad skirtingas tautos (nacijos) sąvokos vartojimas susijęs su gana aiškiai apibrėžiamais istorinės raidos dėsningumais. Hansas Kohnas yra net pateikęs garsią dviejų skirtingų nacionalizmų tipologiją: *politinis ir kultūrinis nacionalizmas*. Šiuo atveju kiekvienas nacionalizmas ne tik vartoja skirtingą *nacijos* sąvoką, bet ir skirtingai jas grindžia. Anot H.Kohno, kiekvieno nacionalizmo atsiradimas tiesiogiai priklauso nuo bendruomenės ekonominio išsivystymo lygio, nuo kurio priklauso trečiojo luomo atsiradimas ir jo gausa¹⁵.

Ten, kur XVIIIa. trečiasis luomas įsigalėjo - Didžiojoje Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose XVIII a., - nacionalizmas pasireiškė daugiausia politiniais ir ekonominiais pokyčiais. Ten, kur trečiasis luomas dar buvo silpnas, tik pradėjęs formotis - Vokietijoje, Italijoje, slavų kraštuose XIX a. pradžioje, - nacionalizmas reiškėsi daugiausia kultūros srityje. Šios tautos *Volkgeist* ir jos raiškiai literatūroje ir tautosakoje, gimtojoje kalboje ir istorijoje skyrė didesnę dėmesį negu tautai - valstybei (*nation-state*).¹⁶

Tuo tarpu Anthony Smitho požiūriu šios dvi skirtingos šiuolaikinės *nacijos* sąvokos remiasi dviem skirtingomis dar iki *nacijos* atsiradimo egzistavusiomis etninėmis bendruomenėmis arba, kaip A.Smithas jas vadina *ethnie* tipais: *aristokratinis arba elitinis* ir *demotinis ethnie*¹⁷. *Aristokratinis ethnie* tapatinamas su kurios nors teritorijos šlove,¹⁸ vienu iš svarbiausių aristokratinės tapatybės atributu, ir jį A.Smithas dar vadina *horizontaliuoju ethnie*, nes tautinis bendrumas apsiriboja viršutiniu sluoksniu ir neapima visos visuomenės. *Demotinis ethnie*, dar vadinamas *vertikaliuoju*, nes apima visus visuomenės sluoksnius. Lietuviškoje istorinėje ir etnologinėje literatūroje *vertikalusis* ir *horizontalusis ethnie*, atrodo, yra vadinamas *tautybės*¹⁹, o kartais *tautos* terminais²⁰. Klasikinis aristokratinis arba horizontalusis *ethnie* tipas būdingas senovės hetitams, persams, normanams, filistiniečiams, užkariavusiems

kitas etnines bendruomenes, tuo tarpu klasikinis demotinis ? airiams, armėnams, graikams, žydams²¹, iš dalies taip pat ir lietuviams, nes lietuvių vertikalusis *ethnie* arba *tautybė* (Gudavičius E), arba *tauta* (I. Lukšaitė), kuri, anot autorių, baigia formotis apie XIIIa., vėliau, palaipsniui asimiliuojantis bajorijai, dalinai įgauna horizontaliojo *ethnie* struktūrą.

Dažniausiai tautų istorijoje skirtingais laikotarpiais abu tipai susikryžiuoja. Anot A.Smitho, būtent ta *tautos (nacijos)* sąvoka, kuri formavosi lateralinio *ethnie* pagrindu, yra tiesiogiai susijusi su valstybe, kurią valdo aristokratija, o kapitalizmo vystymasis moderniais laikais iš jos padarė teisinę-teritorinę piliečių naciją. Visai kitu keliu moderni tauta (nacija) formavosi iš demotinio *ethnie*. Čia, sako Smithas, buvo labai lengva sumaišyti ir sutapatinti etninę bendruomenę, kuri apibūdinama bendrų protėvių mitais, praeities prisiminimais, kultūra bei tėvyne, su visiškai susiformavusios *nacijos (full-blown nation)* sąvoka. Būtent iš čia ir seka gana skirtinga *nacijos* sąvoka, kurią kasdieninėje ir mokslinėje kalboje vartoja iš demotinių *ethnie* atsiradusių tautų (nacijų) atstovai²².

Taigi A.Smitho požiūriu, tautos (*nacijos*) yra dar iki *nacijos* egzistuojančių socialinių tinklų ir kultūros elementų rekonstrukcijos, kurias dažniausiai vykdo tautinės bendruomenės elitas arba inteligentija. Šia prasme ir Rytų Europos tautų inteligentijos, kaip atskiro socialinio sluoksnio, socialinė sudėtis tampa viena iš specifinių šiame regione tautą (naciją) konstruojančių veiksniais²³. Bajorų luomas čia didžia dalimi yra arba tautiškai svetimas, arba žemesnieji liaudies sluoksniai yra per silpni pareikalauti lygių su viršutiniais luomais politinių teisių.

Skirtingas *tautos (nacijos)* sąvokos vartojimas išlieka ir šiandien. Gana tendencingas tautinių procesų interpretavimas ir sąvokinis konstravimas matomas Kennetho Christie pastaboje apie amžiną atilsį Prancūzijos prezidento Francois Mitterando kalbą, pasakytą 1992 m. konferencijoje *L'Europe et les tribus*. Pasibaigus šaltajam karui, - sako F.Miterandas, - išskyla etninė (*ethnic*) ir gentinė (*tribal*) grėsmė

civilizuotai Vakarų Europai. Todėl buvusiam prezidentui pomaastrichtinės Europos - bendruomenės, kurią supa barbariškų sentimentų apimta Europos pakraščių periferinė erdvė - vaizdas pasirodė labai komplikuotas ir problemiškas²⁴. Akivaizdu, kad F.Miterandas į Vidurio ir Rytų Europos nacionalinius judėjimus, iškilusius po socializmo lagerio suirimo, žvelgia iš politinės perspektyvos, iš tautų, turinčių valstybę, perspektyvos ir jam tautiniai judėjimai Vidurio ir Rytų Europoje yra ne nacionaliniai (turintys teisę į nepriklausomą valstybę) judėjimai, o etniniai ir tribalistiniai (partikuliariniai, griaunantys politinių bendrijų ribų tvarką). Čia labai akivaizdus sąvokinis konstravimas, atspindintis politinius interesus.

Įdomiausia tai, kad, suvokus modernaus pasaulio bejėgiškumą lengvai įveikti nacionalines kultūros ir politikos problemas, pirma Euroamerikos socialinių mokslininkų reakcija buvo negatyvi. Tautų, kurioms priskiriama *etninės grupės* reikšmė, išsivadavimo problemas jie traktavo kaip konservatyvų pasipriešinimą modernumui. Anot A.Smitho, tai atsitiko dėl tarp socialinių mokslų atstovų įsigalėjusio modernistinio požiūrio, sutapatinančio *modernizacijos* ir *vesternizacijos* turinį. Pasak šio požiūrio, egzistuoja evoliucinė raida iš mažų, paprastų bei homogeniškų bendruomenių į dideles, sudėtingas ir neasmeninius ryšiais susietas visuomenes. Pagrindiniai tokių teorijų nepriklausomi kintamieji dydžiai - technologijų raida, gyventojų kiekio augimas, darbo pasidalijimo didėjimas, visuotinis švietimas, urbanizacija - nulemia mažų etninių grupių asimiliaciją ir sujungia jas į dideles racionalia ekonomika bei politika paremtas, organizacijas. Buvo manoma, kad modernumo įsigalėjimas išspręs visas tribalistines (*tribalistic*) bei etninių grupių problemas, sukurdamas šiuolaikines politines tautines bendruomenes - nacijas²⁵. Šia prasme politikai ir mokslininkai kalba unisonu. Tik skirtumas tas, kad socialiniame moksle šis europocentrizmas buvo pastebėtas anksčiau, tuo tarpu politikoje jis, matyt, kol kas neišvengiamas. Socialiniuose moksluose

šiandien jau akivaizdus neišvengiamas posūkis nuo nacijos, suprantamos politine prasme, prie etnonacionalinės bendruomenės, t.y. politinės tautos, turinčios neabejotiną tautinį(etninį) pamatą, sampratos²⁶.

Moksle atradimai kuria naujus terminus, tuo tarpu politikoje sąvokas neretai diktuoja aktualios realybės priešiški ir nesuderinami interesai, kurie dažnai politikos lėmėjams neleidžia tautinių bendruomenių, mėginančių sukurti savo valstybingumą, pavadinti nacijomis, t.y. politinėmis bendruomenėmis, ir jie teikia pirmenybę *etninės grupės (ethnic group)*, *genties (tribe)* sąvokoms. Smithas sako, kad toks požiūris ignoruoja faktą, jog daugelis šiuolaikinių išsivysčiusių nacijų turi tautinį (etninį) pobūdį, jei *tautinį* suprasime kaip etniškai kultūrinį tapatumą²⁷. Šiems politikams yra naudingiau tautos ideologijas konstruoti politinio solidarumo pagrindu, nes politinė bendruomenė(nacija) išlieka svarbiausias šiuolaikinės politikos matas. Logiška, kad ne tik politikai, bet ir dalis socialinių mokslų atstovų etninių grupių (kurdų, baskų, čečėnų ir t.t.) reikalavimus pripažinti joms valstybingumą mėgina traktuoti kaip primityvių jėgų pasireiškimą, priešpriešindami jam "universalesnius" žmonių tikslus.

Lietuviška *tautos* sąvokos reikšmė tiesiogiai seka iš Rytų ir Centrinės Europos regionui būdingos tautinės tapatybės konstravimo istorijos, kuri tiesiogiai remiasi etnine kultūra.

Tautos ir liaudies sąvokos

Kitas gana reikšmingas tautinio bendrumo įsisąmonijimo ir tapatybės ryšys su istoriniu patyrimu atsiskleidžia gretinant *tautos* ir *liaudies* sąvokas. Šių sąvokų analizėje yra svarbūs tautos socialinės stratifikacijos ir gimtosios kalbos istorinė raida.

Kai kurių Europos tautų kalbose *liaudies* ir *tautos* reikšmės yra sutapusios. Pvz., *narod* - rusų, lenkų, čekų, serbų, kroatų kalbose, ar *nep* - vengrų kalboje. Tas pats yra su *tautos* latvių ar *rahva* estų kalbų žodžiais. Todėl šie terminai gana dviprasmiški ir tik priklausomai nuo konteksto galime pasakyti, kaip būtų teisingiau

versti į lietuvių kalbą *narodnyje pesni* bei *tautas dziesmas*: ar kaip liaudies ar kaip tautines dainas. Tuo tarpu romanų kalbose (prancūzų, italų, ispanų, portugalų) šios dvi sąvokos gana aiškiai atskirtos²⁸. P.Burke'as neaiškina šio atskyrimo priežasčių²⁹, tačiau manytume, kad anksčiau aptarti tautos konstravimo kultūriniai, ekonominiai ir politiniai ypatumai leidžia atskleisti bendruomenės ir jos atskirų grupių savimonės ir tapatybės raidą, fiksuojamą skirtingomis kategorijomis.

Nesunku pastebėti, kad net ir tuo atveju, kai Rytų Europos tautos modernėjimo laikotarpiu išlaikė valstybingumą, vis tiek svarbiausias tautos (nacijos) tapatybės pagrindas būdavo kultūra. Štai, kaip Prancūzijos ir Vokietijos situaciją apibūdina R.Brubakeris:

Prancūzų tautiškumo supratimas orientavosi į valstybę ir asimiliaciją, vokiečių - į *Volk* ir skirtumus. Kadangi vokiečių tautinis jausmas susiformavo anksčiau, negu atsirado tautinė valstybė, tai ir *tautos* sąvoka nebuvo pirmapradiškai politinė ir nebuvo siejama su abstrakčia pilietybės idėja. Ši ikipolitinė vokiečių tauta - valstybės siekianti tauta - buvo suvokiama ne kaip visuotinių politinių vertybių įkūnytoja, bet kaip organiška kultūrinė, kalbinė ar rasinė bendruomenė - kaip kraštutinai ypatinga *Volksgemeinschaft*. Pagal šį supratimą tautiškumas yra etnokultūrinis, o ne politinis faktas. (Cituota pagal S.Pivoro verstą tekstą, kuriame *nacija* verčiama *tautos* terminu)³⁰.

Rytų Europos nacionaliniams judėjimams ypatingą įtaką turėjo vokiškasis *tautos* supratimas, todėl XIX a., formuojantis modernioms tautoms, dėsningai buvo laikoma, kad žemesniųjų sluoksnių, t.y. liaudies kultūra labiausiai išreiškianti tautos (nacijos) dvasią. Šį reiškinį R.Lintonas vadino racionaliai atgimstančiu vietiniu judėjimu (*revivalistic-rational nativistic movement*)³¹. Naujam gyvenimui prikeliama įvairūs politiniai, kultūriniai ir t.t. istoriniai elementai tampa simboliais tų laikotarpių, kai visuomenė buvo laisva ir, retrospektyviai žvelgiant, laiminga bei didi³². XIX a. visoje Europoje intelektualai valstiečius

laikė žmonėmis, kurie labiausiai perteikia tautos savitumą, kadangi valstiečiai buvo mažiausiai paveikti svetimų kultūrų įtakos. Pvz., J.Frazeris garsios savo knygos *Auksinė šaka* įžangoje rašo, kad "esami plačiai paplitę valstiečių prietarai ir papročiai yra neabejotinai išsamiausias ir labiausiai patikimas liudytojas apie arijų religiją"³³.

Daugeliui Rytų Europos tautų modernėjimo laikotarpiu valstietiška kultūra arba tiksliau tie kultūros elementai, kurie leido ryškiausiai pabrėžti išskirtinumą ir simboliškai atskirti savą tautinę bendruomenę nuo kitos, tapo ne tik svarbiausiu tapatybės objektu, bet ir vieninteliais tautinės bendruomenės ribų simboliais, priešpriešinamais viešpataujančioms tautoms. Tad tautos (nacijos) konstravimui arba bendrumo apibūdinimui ypatingą vaidmenį atliko gimtoji kalba. Tačiau gimtoji kalba turėjo nevienodą vaidmenį vertikaliosioms ir lateralinėms etninėms bendruomenėms. Ten kur buvo išlikę vertikalieji *ethnie* (vokiečiai, rusai, lenkai), aristokratijos politinė tapatybė susipynė su kultūrine tapatybe, priešpriešindama save Vakarų Europos nacijoms (vokiečiai prancūzams, rusai prancūzams) arba kitiems vertikaliesiems *ethnie* (lenkai - rusams ir vokiečiams, rusai - vokiečiams), modernių tautų kūrimosi metu šią kultūrinę tapatybę pagal viršutiniųjų sluoksnių pavyzdį "atpažįsta" ir kiti socialiniai sluoksniai. Nors čia išlieka kai kurie sąvokiniai skirtumai tarp *narod* (rusų) ir *narod* (lenkų), bet socialinis ir tautinis bendrumas žymimas vienu žodžiu. Ten kur iki modernios tautos atsiradimo buvo lateraliniai *ethnie*, o sykiu viršutiniai sluoksniai priklausė kitai etninei grupei (latviai, estai, čekai, slovakai, slovėnai), žemutinių sluoksnių tapatybę apibūdinantis žodis (tauta, rahva, narod ir t.t.) įgyja labai ryškia savitos kultūros, dažniausiai valstietiškos kultūros, tapatybės reikšmę, nes tik savita kultūra čia gali atlikti simbolinių tautos ribų funkciją. Tuo tarpu religija, kuri dažnai būdavo bendra su kaimynais, ar politiniai simboliai, kurių neįmanoma panaudoti, tokios funkcijos atlikti negalėjo. Kitaip tariant, žemutiniai sluoksniai tampa tauta (nacija), konstruodami kultūrinę

tapatybę, ir sykiu „paprastų žmonių“ sąvokai suteikia etninę reikšmę. Iš čia estiško *rahva* ir latviško *tauta* sąvokų dvireikšmiškumas³⁴.

Tuo tarpu lietuvių kalboje labai aiškiai yra atskirtos *tautos* ir *liaudies* sąvokos. Viena vertus, lietuviškų *tautos* ir *liaudies* sąvokų vartojimas yra artimas romanų ar anglų kalboms, kita vertus, kitų Rytų Europos kalbų tautinio bendrumo sąvokų reikšmėms. Vėlgi galime tarti, kad tai liudytų būdingą lietuvių tautinės bendruomenės tapatybės konstravimo atvejį. Mes jau esame minėję apie galimo latvių ir lietuvių *tautos* žodžio skirtingo vartojimo ypatumus³⁵. Tas savitas pobūdis galėtų sekti iš skirtingos abiejų tautų bajorijos istorijos. Latvių bajorijos, nustumtos į žemutinių luomų tarpą, padėtis ne tik panaikina socialinę priešpriešą tarp latvių. Po vokiečių kolonizacijos formuojasi bendra (iš pradžių luominė, ar tiesiog žmonių) tapatybė, kuri nacionalinio atgimimo metu įgyja tautinės savimonės ir tapatybės reikšmę. Tuo pačiu žemutinė visuomenės dalis yra priešpriešinama ne tik socialiai, bet ir etniškai viršutiniam sluoksniui. Šiuo atveju *liaudies* žodžio neprireikia, nes tą pačią reikšmę galėjo turėti *tauta*. Tuo tarpu lietuvių bajorijos tapatybė keičiais tiek politinėje priešpriešoje su lenkų aristokratija, tiek socialinėje priešpriešoje su lietuviškais žemutiniais luomais ir sykiu sudaro prielaidas atsiskirti *tautos* ir *liaudies* sąvokoms. Galima būtų sakyti, kad lietuvių bajorija „pasisavino“ *tautos* žodį, kai tuo tarpu latvių bajorija juo „dalijosi“ su visais kitais žemutiniais sluoksniais, į kurių tarpą ji buvo nustumta. Neatsitiktinai latviškas *tautos* žodis turi ir *žmonių* reikšmę³⁶. Vadinasi, *tautos* ir *liaudies* terminais apibūdinamo bendrumo reikšmės čia susilieja. Pradėję vartoti nelietuvišką tiek savo sluoksnio, tiek politinio bendrumo žodį *naród*, lietuvių aristokratai labai apribojo *tautos* vartojimo socialinę erdvę. Nors *tautos* žodis galbūt turėjo būti vartotas ir tarp nenutautėjusios bajorijos, bet iš esmės tai jau buvo raštuose likęs žodis³⁷, ir plačiosioms masėms jis tikriausiai nebuvo žinomas. Tai iš dalies patvirtintų 1794-ųjų metų sukilimo atsišaukimai, skirti lietuviškai kalbantiems luomams, kur rašoma „Aciszaukimas rodos

neydidziasias narodaus letuwas ant wisos gaspadorios, katrie giwiena uliazios, y miesietielos unt wisos ziemies Lituwos“³⁸.

XIX a. pradžioje, kuomet lietuvių nacionalinio judėjimo pradą sudarė nemažai iš Žemaitijos kilusių bajorų, tarp kurių buvo ir lietuviškai kalbančių, galėjo nebūti didesnio tautinio skirtumo tarp valstietijos ir dalies bajorijos³⁹. Žemaičių tikslas buvo įtraukti visus socialinius sluoksnius⁴⁰. Kitaip tariant, lietuviškas vertikalus *ethnie* po krikšto tik palaipsniui, ir tai ne visuotinai perėjo į horizontalųjį *ethnie*, tad dalis bajoriškos kilmės atstovų dar mokėjo lietuvių kalbą bei išlaikė *tautos* žodį, siekdami apibūdinti savo bendrumą, kai ėmė formotis moderni tauta⁴¹. Viena iš *liaudies* sąvokos reikšmių apibūdina socialinę poziciją, kuri akivaizdžiai yra žemesnė ir priešpriešinama aukštesniesiems sluoksniams⁴². Tuo tarpu *tauta* sujungia visus ir turi egalitarinį pobūdį. Ji suvienija viduje ir priešpriešina išorei. Antra vertus, lietuvių šviesuomenė negalėjo *tautos* sąvokos vartoti pilietine prasme, kaip kad *nacijos* sąvoką vartojo prancūzai Didžiosios revoliucijos metu arba kaip anglai ar net vokiečiai moderniais laikais. Lietuviai neturėjo valstybės, tad politinės institucijos pagalba sukonstruoti modernią tautą realiai nebuvo įmanoma. Sykiu kultūriniam visų sluoksnių bendrumui ir to bendrumo tapatybei apibūdinti negalėjo būti panaudotas *liaudies* žodis, turintis aiškia *prastų žmonių* reikšmę. Pagal socialinės raidos logiką žemutiniai sluoksniai visuomet pretenduoja arba atsidurti greta viršutinio sluoksnio, arba jį išstumti, o sykiu turi polinkį perimti ir į tokio bendrumo tapatybės leksiką. Tad XIX a. lietuvių nacionalinis judėjimas, kuriam vadovavo tiek bajorija, tiek iš valstiečių kilusi šviesuomenė, vartodama *tautos* terminą, lietuvių tapatybę gali sukonstruoti tik pasiremddama kultūros bendrumu, o sykiu naudoja valstietišką kultūrą kaip simbolius nubrėžti lietuvių riboms. Tačiau reikėtų sutikti su E.Gellneriu, kad nacionalinis judėjimas, keisdamas svetimą aukštąją kultūrą (šiuo atveju lenkiškąją) nepakeičia jos senąja vietine žemąja (valstiečių) kultūra, o atgaivina ar išgalvoja savo paties vietinę aukštąją kultūrą, kuri neabejotinai

turi daug sąsajų su vietine žemąja kultūra.⁴³ Kadangi kiekviena tauta turi savitą socialinės stratifikacijos istoriją, kuri lemia skirtingą modernios tautos tapatybę, tai nevisai būtų galima sutikti su Kohnu, kad Rytų Europos nacionalinis judėjimas dėl ekonominio neišsivystymo negalėjo pasekti Vakarais. Čia ne tiek neišsivystymas, kiek specifinės politinės sąlygos lėmė mobilizacinius savitumus, konstruojant modernias tautas.

Įdomu tai, kad dauguma Europos nacijų (išskyrus čekus, slovakus, latvius, estus ir slovėnus) neturėjo didesniu ar mažesniu laipsniu nutautėjusio viršutinio sluoksnio ir žemutinių sluoksnių, ypač valstiečių kultūros domėjimasis joms buvo susijęs su nacionalinės savimonės turinio, bet ne su nacionalinės tapatybės koregavimu. Tuo pačiu buvo domimasi tik liaudiškais kostiumais, dainomis, architektūra, koreguojančiais savimonės turinį, tuo tarpu lietuvių šviesuomenė turėjo mobilizuoti pačius valstiečius ir konstruoti jų nacionalinę (tautinę) tapatybę. Čia *tautos* sąvokoje labai aiškiai užfiksuojamas etniškumas ir visų pirma kalba, folkloras, herojinė istorija, o kunigaikščiai padaromi tautos kūrėjais, nes tai vienas iš svarbesnių veiksnių, leidžiančių pagrįsti visų sluoksnių bendrumą⁴⁴.

Tikriausiai J.I.Kraševskis, T.Narbutas, K.Bogušas, I.Onacevičius, A.H.Kirkoras ir kiti XIX a. pradžios Lietuvos bajorai dar turėjo vilčių sukonstruoti modernią lenkiškai kalbančią lietuvių tautą, tuo tarpu S.Daukantas ir Žemaitijos bajorai, o vėliau iš valstiečių kilę Suvalkijos šviesuoliai jau siekia sukonstruoti lietuviškai kalbančią tautą.

Tad XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios lietuvių modernios tautos samprata skiriasi nuo analogiškos sampratos XIX a.pabaigoje. Pirmasis periodas susijęs su sulenkėjusių Lietuvos bajorų ir iš dalies dar lietuviškai šnekančių žemaičių bajorų veikla, antrasis - su valstiečių luomu, kuris iš esmės ir pasisavina tautos konstravimo vaidmenį. Antrasis tarsi paslepia savo šešėlyje pirmąjį ne todėl, kad pirmasis nuslopsta. Ir bajorai Žemaitijoje toliau dalyvavo tautos konstravimo procese, bet tarp valstiečių jis tampa platesnis ir stipresnis. Taigi

galime sakyti, kad Lietuvos bajorai, prarasdami iniciatyvą, be visų kitų kultūros dalykų perduoda ar grąžina valstiečiams ir patį *tautos* terminą, kuris tuo pačiu šiek tiek pakeičia savo turinį ir ima reikšti valstietiškos savimonės lietuvių tapatybę ar valstietišškai suvokiamą lietuvių tapatybę.

Tuo, matyt, būtų galima pagrįsti lietuviško *tautos* sąvokos skirtumą nuo lenkiško *naród* ir latviško *tauta*. Lenkų atveju liaudis įsilieja į tautą, latvių - tauta nusileidžia į liaudį. Lietuviška *tautos* reikšmė būtų tarpinis variantas, susijęs su turėtų valstybingumu, kuris išsaugoja bajorijos kaip atskiro socialinio ir etninio luomo savimonę ir tapatybę, o sykiu atskirą terminą. Nors sovietiniais laikais tautinio bendrumo kategorijų vartojimas buvo stipriai įtakojamas ideologų, vis dėlto savita lietuvių tautinio bendrumo istorija, matyt, būtų viena iš priežasčių, kuri galėtų paaiškinti, kodėl sovietiniais laikais lietuvių kalboje galėjo būti toks gajus *liaudies* terminas ir ten, kur latviai ar lenkai naudojo *tauta*, *naród* lietuvių kalba labai "nesipriešino" *liaudies* terminui.

Nors aptariamų sąvokų savitas semantinis turinys gali būti aiškinamas susiejant jas su tam tikromis universalesnėmis socialinę raidą aiškinančiomis koncepcijomis, vis dėlto norėtume pasinaudoti šiuolaikinio, vadinamojo pomodernistinio, pažinimo principais ir atkreipti dėmesį, kad šiuolaikinis socialinis pažinimas pripažįsta daugelį analitinių požiūrių, tad ortodoksinė evoliucionistinė Vakarų šalių perspektyva yra tik viena iš galimų. Jos absoliutinimas grąžintų pažinimą į XIX a. vienpusišką matymą. Straipsnyje mes nekalbame apie totaliai savitą perspektyvą, o tik apie savitų sąvokų, plaukiančių iš savitos istorijos, dėka vykdomą socialinės tikrovės konstravimą. Tačiau būtent refleksija, atskleidžianti sąvokų specifiškumą, kartu sudaro prielaidas išsirutulioti savitai teorinei perspektyvai. Todėl pabaigoje norėtume pakomentuoti kai kurias L.Donskio labai įdomias pastabas, kurias jis, remdamasis L.Dumont'u, padaro apie herderiškąją tautos kaip kolektyvinio individo sampratą.

Spėju, kad hipostazuotas, arba kultūrinis individualizmas (individualizmo atmaina, perkelta į kolektyvinių istorinių-kultūrinių esybių sferą - V.L.) anaipol nėra nekaltas dalykas: greičiausiai jis yra nesamos arba nepakankamos, t.y. nepakankamai autentiškos ir nepatenkinančios, socialinės tikrovės ideologinio kompensavimo fenomenas. Kitaip tariant, hipostazuotas individualizmas, apimantis istorines-kultūrinės esybės kaip kolektyvinius individus, kompensuoja laisvės ir autonomijos stygių arba visišką jų nebuvimą žmogiškųjų individų lygmenyje⁴⁵.

Tarsi prancūziškas ar amerikietiškas liberalus individualizmas nebūtų ideologinis. Neabejotina, kad Rytų Europa, kuriai būdinga ši tautos ir kultūros kaip kolektyvinio individo samprata, XVIII-XIX a. patyrė socialinę, politinę ar kultūrinę spaudą. Tačiau ar čia tiktų "nekaltumo", "neautentiškumo" ar "kompensacijos" leksika. Juk tai tiesioginė Vakarų socialinės raidos projekcija analogiška sovietiniam marksizmui. Kiekviena civilizacija visuomet turi ją ribojančius veiksnius, kurie

išplaukia iš sudėtingos istorinės situacijos, tad kiekvienas civilizacijos raidos pasirinkimas yra gana reliatyvus. L.Donskis daro panašią klaidą, kurią ilgą laiką darė etnocentriškas Vakarų mokslas, klaidą, kurią būtent ir leidžia įveikti lyginamoji civilizacijų analizė. Jei Vakarų civilizacija būtų aiškinama ne vertybiškai, tai ji nebūtų tokia savaime atraktyvi ir suprantama. Nors bendruomenės politinė tapatybė yra universalesnė tapatybė, tačiau ar ji yra galutinė tapatybė? Nei politinė, nei kultūrinė tapatybė negarantuoja, kad tam tikra ideologija nebus suabsoliutinta. Kad ir kokia bebūtų politinė tapatybė, geriausiu atveju jos atstovai nepastebi, o blogiausiu - blefuoja, kad jiems nerūpi kalbiniai ar kultūriniai dalykai. Kaip teigia A.Smitas, kiekviena moderni nacija, vienijama politinio bendrumo, sykiu turi etnišką kultūrinį bendrumą, kurio istoriškai jai nereikėjo pagrindinėti. Kultūrinė ir politinė tapatybė yra susijusios ne kaip sekos elementai, o kaip viena kitą papildančios asmens ar bendruomenės tapatybės. Tad vienos tapatybės susilpnėjimas ar praradimas tuo pačiu iššaukia kitos pokyčius.

Išvados

1. *Tautos (nacijos)* bei *etninės grupės* sąvokų reikšmės tiesiogiai susijusios su bendruomeninės tapatybės konstravimu. Dar kitaip galėtume sakyti, kad *tautos (nacijos)* sąvokos reikšmė atspindi tuos bendruomenės mobilizacijos aspektus, kurie tam tikru laiku tautai ar tautų bendrijai tampa tautinių ribų simboliais. Tauta kaip tokia tik atskirų žmonių sąmonėje yra savitikslių, bet socialinės raidos požiūriu - tai bendruomenės integracijos būdas, būtinas plėtotis visuomenei. Ir bet kuriuo atveju tautinė tapatybė atsiremia į kultūrą, tačiau jos vaidmuo priklauso nuo to, ar bendruomenė turi, ar ne savarankišką politinę organizaciją. Todėl *tautos* sąvoka, kuri pirmiausiai reiškia bendruomenės tapatybę, apibūdina mažiausiai bendrumo tapatybę: kultūrinę ir politinę.

Vadinasi, skirtingose istorinėse situacijose, priklausomai nuo politinės bendruomenės raidos, tautinės tapatybės simboliais gali tapti skirtingi dalykai, leidžiantys konstruoti tautinę bendruomenę. Tačiau tokio konstravimo atžvilgiu egzistuoja tam tikri dėsningumai, bendri tam tikriems istoriniams periodams ir regionams. Lietuviškas *tautos* terminas savitas tuo, kad jis pradžioje naudojamas bajorijos, vėliau iš stipriai aplenkėjusios bajorijos *tautos* terminas perimamas valstiečių luomo. Tad savita lietuvių stratifikacijos istorija nulėmė savitą *tautos* žodžio reikšmę.

2. Skirtingai nuo kitų Rytų Europos tautų, lietuvių kalboje *liaudies* ir *tautos* sąvokos yra atskirtos. Tai būtų galima aiškinti lietuviškosios bajorijos ir jos savimonės raidos ypatumais.

Išnašos

¹ Nors *tautos* sąvoka platesnė nei *nacijos* sąvoka, tačiau straipsnyje *tautos* sąvoką vartosime kaip *nacijos* sinonimą.

² Statkus N. Ar galima etniškumo ir nacionalizmo teorijų sintezė. - Sociologija. Mintis ir Veiksmas, 1998/2, p. 178-194.

³ Barth F. (ed) *Ethnic Group and Boundaries*, Universitetsforlaget 1969;

⁴ Leonavičius V. Sociologinės pastabos apie latvių ir lietuvių kalbos žodžio *tauta* raidą. - Acta Baltica 94. Kaunas, Aesti, 1997, p.38-42;

⁵ Nors *etninė bendruomenė* arba *etnosas* ir *tauta* turi tam tikrus reikšminius skirtumus - tauta gali būti vadinama ir politinė bendruomenė (nacija), - bet abi sąvokos turi daug bendrumų, todėl etninė bendruomenė čia laikoma tauta. Apie juos mes vėliau ir pakalbėsime;

⁶ Barth F. (ed) *Ethnic Group and Boundaries*, Universitetsforlaget 1969. p10;

⁷ Ten pat, p.14;

⁸ N.Statkus, klasifikuodamas etninių grupių ir nacijų teorijas, F.Barthą priskiria instrumentalistams tačiau tai nekeičia esminio šios teorijos principo. F.Barthas teigia, kad kiekviena bendruomenė, konstruodama etninės bendruomenės ribas, naudojami įvairiais kultūros elementais tarsi instrumentais. (Statkus N. Sociologija. Mintis ir veiksmas 1998(2). P.178-194);

⁹ Dar daugiau, jeigu tokia tauta išsaugojo savo valstybingumą, apsigindama nuo aplinkinių tautų ir nepatyrė prievartinės kultūros asimiliacijos, tai tolesnėje savo istorijoje nesureikšmims tautiškos kultūros problemų ir galbūt bus labiau atvira kitų kultūrų poveikiui. Tai analogiška tam, ką rašo mažos slovėnų tautos poetas Veno Taufferis apie kalbą. "Prancūzas, anglas, rusas ar net vokiečiai kalbėdamas apie kalbos ir tapatybės temą, ims samprotauti apie savo autopoetiką stiliaus, kalbos, formos tapatybės požiūriu. Jau seniai nė vienas Vidurio Europos poetas (galėtume tarti ir Lietuvos - V.L.) kalbos, svarbiausios savo tapatybės išraiškos, nebesupranta - ir turbūt dar ilgokai nesupras - vien kaip asmeninės, kūrybinės autopoetikos dalyko. ... Vidurio Europoje kalba yra tapusi ir kultūros, ir išlikimo problema, ir "nacionalinio" klausimo dalimi, dabar ji čia suvokiama kaip egzistencinė, ontologinė problema, artimai susijusi su kiekvieno ir visos bendruomenės tapatybės išraiška (Proskyna, 1991 Nr. 3(12), p.131:)

Dar kitas pavyzdys, susijęs su aptariama tema, galėtų būti angliško žodžio *people* vartojimas. Kaip sako P.Burke, ši sąvoka įvairių socialinių ir politinių judėjimų gali būti

interpretuojama tiek iš dešinėsios, tiek iš kairiosios politinės orientacijos. Pirmu atveju - tai būtų nacionaliniai judėjimai, besidomintys paprastos liaudies kultūra, kaip savitos kultūros išraiška, ir čia *people* sąvoka priartėja prie tautiško reikšmės, antru atveju - *people* suprantama kaip liaudis, kaip atskira klasė, turinti savo skirtingą nuo vidurinėsios ar viršutinių klasių interesą ir priešpriešinama kitiems sluoksniams (Burke P. We, the people: popular culture and popular identity in modern Europe. In: *Modernity and Identity* [S.Lach, J.Friedman (eds)], Blackwell, Oxford 1993 p.294);

¹⁰ Savimonė čia suprantama kaip asmens savęs suvokimas, kuris formuojasi bendraujant ir sąveikaujant su kitais asmenimis. Šis savęs suvokimas lemia vienokios ar kitokios asmens tapatybės formavimąsi, kaip vieną iš daugelio asmens socialinių vaidmenų. Plačiau nekomentuodami savimonės ir tapatybės skirtumo pažymėsime, kad savimonė apibūdina savęs refleksiją tuo tarpu tapatybė išreiškia kurį nors vieną asmens savęs priskyrimą, tad lietuvių savimonę suprastume kaip asmens savo tapatybės refleksiją.

¹¹ Girnius J. *Tauta ir tautinė ištikimybė*, Chicago, 1961, p. 37-59.

¹² Johnson P. *Žydy istorija*, 1999.

¹³ Marcinkevičius J. *Dienoraštis be datų*, Vilnius, 1981, p. 111-112.

¹⁴ Tai labai panašu į *civilizacijos* ir *kultūros* sąvokų istoriją. "Civilizacijos sąvoka, - sako N.Elias, - gerokai sumažina nacionalinius skirtumus tarp tautų; ji akcentuoja tai, kas yra bendra visiems žmonėms, arba, jos atstovų manymu, turėtų būti bendra. Ji išreiškia savimonę tų tautų, kurių nacionalinės ribos ir nacionalinis savitumas jau iš-tisus šimtmečius nebėra diskutuoti, kadangi tautos, seniai peržengusios savo sienas ir vykdančios kolonizaciją yra visiškai juos įtvirtinusios. Vokiškoji kultūros sąvoka, priešingai, ypatingai pabrėžia nacionalinius skirtumus, grupių savitumus; ir pirmiausia šios funkcijos dėka yra gerokai pranokusi vokiečių kalbos arealą, pvz., etnologijos ir antropologijos tyrinėjimuose, ir įgavusi platesnę reikšmę, negu pradinėje situacijoje. Pradinė jos situacija yra situacija tautos, kuri, palyginus su Vakarų tautomis, labai vėlai įgijo politinę vienybę ir tvirtumą, iš kurios paribių jau nuo amžių iki pat šių dienų vis atskilinėjo ar grėsė atsikilti sritys (Elias N. Apie kultūros ir civilizacijos socialinę genezę Vokietijoje ir Prancūzijoje. - Baltos lankos, 1995/6, p. 7.)

¹⁵ Kohn H. *Nationalism: Its Meaning and History*, D.Van Nostrand Company N.Y. 1971 p.29-30 arba žr. jo paties *The Idea of Nationalism*, Macmillan Company N.Y., 1946 p. 3-4;

¹⁶ Kohnas H. Nacionalizmo prigimtis. - Filosofija, sociologija, 1991/3, p. 100.

¹⁷ A. Smithas naudojami graikiško žodžio *ethnos* prancūziška forma *ethnie*, nes anglų kalboje nėra daiktavardinio atitikmens graikiškam *ethnos* (Smith D.A. The Origin of Nations. - Ethnic and Racial Studies, 1989 Vol.12, November 3 July, p.345).

¹⁸ Karolio Narsiojo Burgundijos kunigaikščio (1433-1477) rūmų istoriografas Chaistellainas rašo, kad "Dievas sukūrė paprastus žmones, kad jie dirbtų, kad žemę artų, kad prekiaudami nuolatos kurtų gyvenimo pamatą, dvasininkiją - tikėjimo reikmėms, o diduomenę - dorybes aukštintų ir teisingumo žiūrėtų, kad savo gražiu asmenybių darbais ir papročiais būtų kitiems pavyzdys. Visus aukščiausius valstybės uždavinius - globoti Bažnyčią, skleisti tikėjimą, ginti paprastus žmones nuo priespaudos, rūpintis visuotine gerove, kovoti su smurtu ir tironija, tvirtinti taiką, - visus juos Chaistellainas priskiria diduomenei. (Huizinga J. Viduramžių ruduo, V., Amžius, 1996, p.71).

¹⁹ *Lietuvių etnogenezę*, V., Mokslas, 1997.

²⁰ *Lietuvių atgimimo istorijos studijos (4), Liaudis virsta tauta*, V., Baltoji varnelė, 1993, p.383-390.

²¹ Smith D.A. The Origin of Nations. - Ethnic and Racial Studies, 1989 Vol.12, November 3 July, p.346-348

²² Smith D.A. The Politics of Culture: Ethnicity and Nationalism. In: *Company Encyclopedia of Anthropology*, London: Routledge, 1994, p.717.

²³ Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*, V., Pradai, 1996, p.99-105.

²⁴ Christie K. Introduction: The Problem with Ethnicity and "Tribal" Politics. In: *Ethnic Conflict, Tribal Politics. A global Perspective* Curzon Press Richmond 1998 p.1.

Jacque Rupnic *Europe's New Frontiers: Remapping Europe*. - *Daedalus* Vol. 123 No3, Summer 1994, p.95.

²⁵ Smith A. *The Ethnic Origin of Nation*, Oxford: Blackwell, 1986 p.153.

²⁶ Connor W. More recent Developments (Ethnonationalism) In: *The Quest For Understanding*, Princeton University Press, New Jersey, 1994, p.67-86.

²⁷ Smith A. *The Ethnic Origin of Nation*, p.91, 207.

²⁸ Žr. Burke, p.294.

²⁹ Jau Viduramžiais (lot)*populus*, kuris transformavosi į (pran.)*people*, (isp.)*peublo*, (ital)*popolo*, reiškė *minia*, ir

kaip priešpriešą savo luomo politiniam bendrumui aristokratija pradėjo naudoti *natio*. Tik moderniais laikais į šį bendrumą ėmė pretenduoti likusieji valstybės luomai arba liaudis, galiausiai tapusi nacija.

³⁰ Brubaker R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, V., Pradai 1998, p.17-18.

³¹ Linton R. Nativistic movements - *American Anthropologist* 1945 vol. 45 p.233.

³² Ten pat p.233.

³³ Introduction. - Frazer J.G. *The Golden Bough*, London, 1909.

³⁴ Kitas klausimas, kodėl latvių kalboje terminas "liaudis" yra išstumiamas "tautos" termino. Juk ir "liaudies" terminas iš principo gali įgyti etniškumo reikšmę, kaip kad ir atsitiko su estišku žodžiu "rahva."

³⁵ Leonavičius V. Sociologinės pastabos apie latvių ir lietuvių kalbos žodžio *tauta* raidą. - *Acta Baltica* 94, Kaunas, Aesti, 1997, p.38-42.

³⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca, Rīga, 1940. 21 sējums. p. 42283-42286.

³⁷ Vilniaus universiteto uždarymas ir prarasta galimybė suteikti lietuvių kalbai platų akademinį paplitimą taip pat buvo labai svarbus veiksnys nulėmęs *tautos* žodžio skirtingą vartojimą lyginant su latvių kalba.

³⁸ *Lietuvių tauta 1911*, t.2(1) p.128.

³⁹ Sruogienė Daugirdaitė V. *Žemaičių bajoro ūkis. XIX amžiaus pirmoje pusėje*, V., Baltos lankos, 1995.

⁴⁰ Su prekybininkais ir amatininkais buvo šiek tiek problemiščiau, nes šį luomą didžia dalimi sudarė žydai, o jie pragmatiniu požiūriu labiau orientavosi į lenkišką ir rusišką nei į lietuvišką kultūrą, o ykiu ir kalbą. Aleksandravičius E. Hebraistika Vilniaus universitete ir Lietuvos etnopolitinės tendencijos (XIXa. I pusė) -Kn: XIX amžiaus profiliai V., Lietuvos rašytojų sąjunga 1993 p.54-68; Jonhson P. *Žydų istorija*, V., Aidai 1999.

⁴¹ Mes čia nekeliame tikslo atskleisti, koks buvo lietuvių *vertikaliojo*, o vėliau *horizontaliojo ethnie* ar tautybės savimonės pobūdis ir kokia čia buvo tautinė tapatybė. Tai atskiras klausimas, kuris susijęs su pačios bendruomenės tautinės(etninės) tapatybės raidos ir analitinės tautiškumo kategorijos atskyrimu.

⁴² *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, V., Enciklopedijų ir mokslo leidykla, 1993, p.353.

⁴³ Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*, V., Pradai 1996, p. 97-98.

⁴⁴ Šia prasme, nežiūrint kai kurių panašumų su airiais, vis dėlto lietuviams kalba turėjo nepalyginamai svarbesnį vaidmenį, nes visi socialiniai sluoksniai Airijoje jau kalbėjo angliškai ir bent jau kalbos atveju čia nebuvo priešpriešos tarp socialinių klasių. Mėginimas atgaivinti airių kalbą baigėsi nesėkmingai, bet airiams kalba nebuvo rimta kliūtis atsiskirti nuo Jungtinės Karalystės. Tad kalba tautinės tapatybės atžvilgiu liko neutrali. Vienas iš svarbesnių airius ir Jungtinės karalystės skirtumų buvo ir yra katalikiškas tikėjimas, kuris ir tapo airių mobilizacijos veiksniu. Tuo tarpu lietuvių religija skyrė tik nuo rusų, bet vienijo su lenkais, o tai vėl sukuria savitą tautinio konstravimo situaciją, kuri atsiremia į konkrečius Rusijos ir Lenkijos veiksmus Lietuvos bažnyčios atžvilgiu. Didesnioji Lietuvos bajorijos dalis kalbėjo lenkiškai ir

laikėsi unijinių pažiūrų, tad lietuvių šviesuoliams nebuvo įmanoma ir net nebuvo prasmės mobilizuoti valstiečius lenkų ar net dviejų kalbų pagrindu. Net 1991 m., sudarydami 80% Lietuvos populiacijos, lietuviai pirmiausia gimtąją kalbą paskelbė valstybine kalba. Ir toks sprendimas atrodo greičiau rėmėsi vertybiniu požiūriu, išprovokuotu sovietinės rusifikacijos politikos, o ne funkciškai ar pragmatiškai pagrįstais svarstymais. Kaip tokia mobilizacija turėjo atrodyti XIX a., kai valstiečių moderni tautinė tapatybė dar tik formavosi, o viršutiniai sluoksniai kalbėjo lenkiškai.

⁴⁵ Donskis L. Kalbos įkalinta kultūra. - Metmenys, 1994/67, p. 54-55.